

מדריך למורה

גישות חברתיות – כלכליות

תוכן העניינים

- א. מטרת הוראה
- ב. עיקרי התוכן להוראה
- ג. רשימה ביבליוגרפית
- ד. קישורים לנושאים רלוונטיים בתוכנית הלימודים
- ה. הצעות דידקטיות להוראה
- ו. שאלות תרגול
- ז. העשרה - קישור להרצאות / סרטונים / נתונים

א. מטרת הוראה

עדכון מטרת ההוראה – גישות חברתיות – כלכליות

עדכון למטרות שבמדריך למורה ת"ל ע' 46

- ✓ התלמידים יכירו שתי השקפות עולם על פיהן יכולה מדינה דמוקרטית לפעול בתחום של מדיניות כלכלית-חברתית: "הגישה הליברלית" המדגישה את ערך החירות, ו"הגישה הסוציאל-דמוקרטית" המדגישה את ערך השוויון.
- ✓ התלמידים יבינו שהשוני בין שתי הגישות נובע מהמשקל שכל אחת מייחדת לחירות ולשוויון בתחום הכלכלי-חברתי.
- ✓ התלמידים יבינו שיש משמעות שונות לערך השוויון במשמעות כלכלית חברתית ובמשמעות פוליטית.
- ✓ התלמידים יבינו את המתח הקיים בין "חירות" ל"שוויון" כפי שהוא בא לידי ביטוי בגישה הליברלית ובגישה הסוציאל-דמוקרטית.
- ✓ התלמידים יעמדו על השווה והשונה בין הגישה הליברלית לבין הגישה הסוציאל-דמוקרטית בתחום הפוליטי ובתחום הכלכלי-חברתי.
- ✓ התלמידים יכירו את המושג "שוויון הזדמנויות חברתי – כלכלי" ויבינו את השוני בין הגישות ביחס למושג זה
- ✓ התלמידים יבינו בין השקפת העולם החברתית כלכלית (התפיסה העקרונית) לבין ביטוייה בפועל: המדיניות הנגזרת ממנה והשפעותיה על המציאות.

מושגים מהותיים:

גישה (השקפת עולם) סוציאל-דמוקרטית, גישה (השקפת עולם) ליברלית, ערך החירות, ערך השוויון, שוויון הזדמנויות חברתי - כלכלי.

ב. עיקרי תוכן להוראה: עדכון והשלמה לכתוב בספר הלימוד "להיות אזרחים בישראל" ובספר הלימוד "אזרחות לבגרות" בנושא הגישות החברתיות - כלכליות.

• גישות חברתיות – כלכליות בדמוקרטיה

גישות חברתיות – כלכליות בדמוקרטיה¹

המדינה הדמוקרטית המודרנית הינה יישומו של הרעיון הדמוקרטי על פיו בני האדם מקימים לעצמם מסגרת מדינית שתאפשר לכל פרט לממש באופן המרבי והמיטבי את זכויותיו וחירותו. במסגרת תפקידה זה על המדינה הדמוקרטית לפעול למימושם של ערך החירות וערך השוויון כאחד: על המדינה לדאוג לפרט ולהבטיח את חירותיו ואת זכויותיו של כל פרט ופרט, ובכך לאפשר את מימושו של ערך החירות². כמו-כן על המדינה להבטיח את שלומם ואת איכות חייהם של כלל הפרטים המרכיבים את החברה, ובכך לאפשר את מימושו של ערך השוויון³.

בתחום החוקי – משפטי ובתחום הפוליטי – משלימים ערכי החירות והשוויון זה את זה. כשבוחנים את משמעות החירות והשוויון בתחום החברתי – כלכלי מגלים התנגשות מסוימת בין שני הערכים; התנגשות המשפיעה על דרכי היישום של ערכים אלה במדינות הדמוקרטיות השונות.

משמעות החירות והשוויון בתחום החברתי – כלכלי

חירות כלכלית – חברתית פירושה החופש של הפרט לפעול ולעשות כל מה שנכון לו על מנת לשפר את מצבו הכלכלי ומעמדו החברתי, ללא מגבלה וללא התערבות בענייניו; מכאן שהמדינה יכולה להתערב בענייני הכלכליים חברתיים של הפרט במידה מינימאלית, רק במקום שההתערבות חיונית לתפקודה של המסגרת המדינית [גביית מיסים לצרכי ביטחון, למשל] ולקיומו האלמנטרי של הפרט. **שוויון כלכלי – חברתי**⁴ פירושו שלכל אדם ישנה הזדמנות שווה לאחר להתקדם מבחינה כלכלית ומבחינה חברתית; כלומר - לכל אחד הזכות ליהנות משוויון הזדמנויות בתחום החברתי – כלכלי. המשמעות העקרונית לגבי המדינה היא שעליה להתערב על מנת להבטיח שוויון זה בין אזרחיה.

השאלה היא כיצד מבטיחים זאת.

האם בעצם צמצום ההתערבות בחייו הכלכליים והחברתיים של הפרט והימנעות מהגבלה כלשהי מבטיחה המדינה את שוויון ההזדמנויות, או שמא דווקא להיפך: כדי להבטיח שוויון הזדמנויות אמיתי על המדינה לדאוג בפועל שלכל פרט אכן תהיה הזדמנות שווה להצליח בתחום החברתי כלכלי, כלומר – להתערב במידה רבה בתחום החברתי – כלכלי.

כיצד צריכה לפעול מדינה דמוקרטית, שמטרתה לאפשר לכל פרט לממש את זכויותיו ואת חירותו? שאלה זו היא הרקע להתפתחותן של גישות חברתיות-כלכליות בדמוקרטיה.

אנו נדון בשתי גישות מרכזיות: **הגישה הליברלית והגישה הסוציאל-דמוקרטית**.

שתי הגישות מקבלות את הרעיון הדמוקרטי, כלומר – את העיקרון של שלטון העם, על-פיו העם [כלל האזרחים] הוא הריבון, ואת העיקרון המחייב הגנה על זכויות האדם והאזרח של כלל הפרטים. רעיון על-פיו אחד מתפקידי המדינה הוא לדאוג לכך שכל פרט ופרט יוכל לממש את זכויותיו ולמצות את יכולתו בצורה הטובה ביותר.

הגישות חלוקות בשאלה: כיצד משיגים זאת? כיצד צריכה המדינה הדמוקרטית לגשר בין ערכי החירות והשוויון, המתנגשים ביניהם בתחום הכלכלי - חברתי?

¹ משלים ומעדכן את האמור בנושא זה בספרי הלימוד

² ערך החירות – האדם, כל אדם, נולד חופשי ומשמעות הדבר היא שהוא יכול לנהל את חייו כרצונו, לקבל החלטות, לבחור ולפעול בהתאם לצרכיו ורצונותיו.

³ ערך השוויון – כל בני האדם שווים בערכם ובזכויותיהם

⁴ אין הכוונה לשוויון מלא, הבא לידי ביטוי בהשקפת העולם הסוציאליסטית, אלא לשוויון הזדמנויות בתחום החברתי – כלכלי.

הגישה הליברלית

הגישה הליברלית נשענת על השקפת העולם המעמידה את **הפרט וחירותו** במרכז. מדגישה את ערך **החירות בכל תחומי החיים**, כולל **חירות כלכלית**. מניחה שחירותו של אדם צריכה להתממש בכל תחומי החיים, וחירות זו משמעה שהאדם אחראי לעצמו בכל דבר ועניין, כולל התחום הכלכלי.

על פי גישה זו על המדינה לדאוג **לשוויון פוליטי ושוויון בפני החוק (שוויון משפטי)**, האוסר אפליה מכל סוג שהוא (כולל בתחום הכלכלי-חברתי), אך עליה להימנע ככל האפשר מלהתערב בענייניו הכלכליים והחברתיים של הפרט, ולכן **אין היא צריכה ליזום פעולות להבטחת שוויון ההזדמנויות החברתי - כלכלי**. גישה זו מסתפקת לרוב ב**שוויון הפורמאלי** – הבטחת יחס שוויוני לכל הפרטים. התערבות המדינה בתחום החברתי – כלכלי צריכה להיות מינימלית ביותר, והיא נדרשת רק במקום בו ישנה פגיעה בכבוד האנושי ובקיום הבסיסי, האלמנטרי, של הפרט, ובמקרים בהם היא חיונית לקיומה של המסגרת המדינית [גביית מיסים גם היא התערבות, והיא מוסכמה כלכלית יסודית בכל מדינה באשר היא, שכן היא חיונית להבטחת צרכי הביטחון האישי והגנה על שלום הציבור].

הגישה הליברלית מעודדת **כלכלת שוק**; **יוזמה פרטית ותחרות, כלכלית וחברתית**, בין הפרטים בחברה. גישה זו מאמינה שאם תינתן לכל פרט ופרט **החירות הכלכלית** לממש את הפוטנציאל הטמון בו כך יהיה לו, ולחברה שסביבו, טוב יותר.

על-פי גישה זו לכל אחד ישנה הזדמנות שווה, לכאורה, לקחת חלק בתחרות הכלכלית – חברתית, מעצם העובדה שהמדינה כמעט שאינה מגבילה וכמעט שאינה מתערבת בענייניו של הפרט בתחום זה. המתנגדים לגישה זו טוענים שהיא מתעלמת מהעובדה שלא לכל בני האדם יש בסיס חברתי – כלכלי ממנו הם יכולים להתקדם בכוחות עצמם. ישנם אלה שחסרים להם הכלים הבסיסיים ביותר – כסף, רכוש, השכלה - שדורשים כדי להתקדם בסולם הכלכלי והחברתי; כלומר **אין להם חופש אמיתי** לממש את הפוטנציאל הטמון בהם.

העשרה:

הגישה החברתית – כלכלית הליברלית היא שם כולל להשקפות עולם שונות המקדשות את **האינדיבידואליזם, זכויות האזרח, הבעלות הפרטית על קניין ופלורליזם**. במהלך השנים התפתח שיח ליברלי מגוון שהתמודד עם הרעיון הקפיטליסטי ותוצאותיו. הרעיון הקפיטליסטי, הנמצא בבסיס הליברליזם הקלאסי, הוצג באופן ציורי באמצעות הביטוי "**היד הנעלמה**" על ידי הוגה הדעות הסקוטי אדם סמית בספרו "עושר העמים" (1776). הטענה הבסיסית היתה כי **אם יינתן החופש לאנשים לשפר את חייהם, זה יהיה כאילו הכלכלה תפעל על ידי נעלמה**, ואותה **יד נעלמה** היא שגורמת לכך שפעילותו האינדיבידואליסטית של כל פרט משרתת, ללא כוונה מודעת של הפרט, את **האינטרס הציבורי**.

יישום מילולי של רעיון זה הוביל למראות קשים של "משכנות עוני מרקיבים של פועלים מורעבים, שעבדו בפרך [...] זנות, אנאלפביתיות וחסרי בית, מגפות חוזרות ונשנות, פשע אלים ועבודת ילדים [...] דומה היה שהקפיטליזם אינו מעודד את הצורה המועילה של תחרות אינדיבידואליסטית שהבטיח"⁵

ניתן לקרוא את דבריו של אדם סמית גם אחרת. למשל: "אמרטיה סן, חתן פרס נובל לכלכלה ב-1989, טוען שהכלכלנים [המבקשים למנוע התערבות של המדינה בשוק החופשי] אינם מבינים כי סמית עסק בשאלות מוסריות וחברתיות, בעוד הם, כממשיכי דרכו בעיני עצמם, מגבילים את עצמם לשימוש בכלים טכניים של מדע הכלכלה. 'התפתחות כלכלית', אומר סן, 'יכולה להיות תהליך ראוי אם נאפשר לכל אחד להשתתף בו'.

בספרו 'התפתחות וחירות' טוען סן כי 'צמיחה והתפתחות כלכלית דורשות את הסרת המקורות העיקריים של חוסר חופש: עוני, עריצות, הזדמנויות כלכליות מעטות, כמו גם קיפוח כלכלי שיטתי, הזנחת אמצעים ציבוריים, חוסר סובלנות פוליטית".⁶ ומכאן שעל מנת שתוכל "היד הנעלמה" לפעול יש להבטיח את החופש של כל אחד מן הפרטים לקחת חלק בשוק החופשי; הבטחה המחייבת התערבות של המדינה ביצירת בסיס ראוי למימוש התחרות הכלכלית בין הפרטים.

⁵ ברוך זיסר, על ימין ועל שמאל, ע' 108-87

⁶ [שוק חופשי מזדמנה](#) ד"ר בן-זקן (היסטוריון של המדע באוניברסיטת הרוורד בבוסטון) ודרור ניסן (דוברת לשעבר של תנועת חד"ש), הארץ, 19/02/2006

הגישה הסוציאל-דמוקרטית

הגישה הסוציאל-דמוקרטית נשענת על השקפת עולם המניחה שלחברה יש אחריות כלפי **כלל הפרטים** המרכיבים אותה. מדגישה את ערך **השוויון**. גישה זו אינה מסתפקת בהבטחת השוויון הפורמאלי - **השוויון הפוליטי והשוויון בפני החוק** - שאוסר אפליה מכל סוג שהוא ומבטיח יחס שווה לכולם, אלא **מבקשת שהמדינה תדאג בפועל למימוש של שוויון ההזדמנויות החברתי וכלכלי לכל**, ובכך תיישם המדינה את ערך **השוויון במובנו המהותי**.

הגישה דוגלת במימוש מלא של **ערך החירות** בתחום הפוליטי, אך מאמינה שעל המדינה להתערב בעניינים החברתיים – כלכליים כדי להביא את כלל הפרטים לשוויון הזדמנויות כלכלי – חברתי **אמיתי**. התערבות זו משמעה **הגבלה מסוימת של חירותו הכלכלית של הפרט**, אך היא **נחוצה** על מנת להשיג את המטרה של **צמצום פערים חברתיים וכלכליים בחברה**. גישה זו מאמינה שככל שהחברה תהיה טובה יותר ושוויונית יותר, כך יהיה טוב יותר לכל פרט ופרט, **ויותר פרטים יוכלו לממש את חירויותיהם** ואת הפוטנציאל הטמון בהם. ההנחה היא שצמצום הפערים החברתיים והכלכליים בדרך של הבטחת שוויון **ההזדמנויות** החברתי והכלכלי תורם גם למימוש **השוויון הפוליטי** (אדם רעב וחסר השכלה נוטה לפתח אדישות במישור הפוליטי).

התערבותה של המדינה באה לידי ביטוי בפעולות כגון: מיסוי **פרוגרסיבי** המגדיל את חלקן של השכבות החזקות בנטל המיסים, עזרה לשכבות החלשות ע"י תשלום קצבאות (ביטוח לאומי, דמי אבטלה), יצירת מקומות עבודה ועוד.

המתנגדים לגישה זו חאים בהתערבות המדינה בענייני הכלכליים – חברתיים של הפרט הגבלה לא מידתית של חירות הפרט ופגיעה מוגזמת בזכויות יסוד כגון הזכות לקניין.

העשרה:

הגישה הסוציאל – דמוקרטית התפתחה על רקע המאבק האידיאולוגי בין הליברלים הבורגניים שהקים את המשטרים הדמוקרטיים לבין הסוציאליזם המרקסיסטי שקידש את מלחמת המעמדות וכיוון למהפכה הפרולטרית. אחד מאבות הסוציאל-דמוקרטיה, אדוארד ברנשטיין (1850-1932) היה בין הראשונים להבין שניתן להשתמש בדמוקרטיה, ובתהליכים הפוליטיים שהיא מציעה, לשיפור מעמדו של מעמד הפועלים. ברנשטיין ראה את יתרונות הדמוקרטיה, שאף על פי שאינה מבטלת את המעמדות, הרי שבהיותה שלטון העם היא מעקרת את העריצות של מעמד אחד לגבי רעהו. הוא ראה בשוויון בפני החוק כלי חשוב להפחתת המתח הבין מעמדי והאמין שהשתתפות פוליטית נרחבת של בני מעמד הפועלים תוכל להביא, בהכרח, לשינויים חקיקתיים שישפרו את המצב החברתי – כלכלי של הכלל ויביאו לביטול הניצול המעמדי⁷

ההבדל המרכזי בין שתי הגישות הוא **תפיסת תפקיד המדינה ומידת מעורבותה בתחום החברתי כלכלי**; עד כמה צריכה המדינה להיות מעורבת, אם בכלל, בהבטחת **שוויון ההזדמנויות החברתי – כלכלי לכל**. מידת המעורבות הראויה של המדינה בתחום זה משקפת את תפיסתה של כל אחת מהגישות לגבי **אחריותה של המדינה** בסיפוק שירותים חברתיים שיבטיחו לפרטים מימוש של זכויותיהם החברתיות⁸.

הבדל זה מתקשר ליחסה של כל אחת מהגישות לערכי החירות והשוויון: ביחס לערך **השוויון** מסתפקת **הגישה הליברלית בשוויון פורמלי, שפירושו הבטחת יחס שווה לכולם: דאגת לשוויון פוליטי ושוויון משפטי (בפני החוק) האוסר אפליה מכל סוג שהוא**. גישה זו מאמינה שאין זה מתפקיד המדינה להתערב על מנת להשיג **שוויון כלכלי**. החירות הכלכלית, והימנעותה של המדינה, ככל האפשר, מהתערבות בתחומי החברה והכלכלה הם שמקנים, **לכאורה, שוויון הזדמנויות חברתי-כלכלי לכל**.

⁷ אבנר דה-שליט, סוציאליזם, פרק ט': ברנשטיין והסוציאל-דמוקרטיה ע' 71-78

⁸ ראה פרק זכויות חברתיות

לעומתה, מבקשת הגישה הסוציאל-דמוקרטית להבטיח את השוויון המהותי, כלומר לדאוג לכך שכל פרט יוכל להימצא במקום שממנו הוא יכול לנצל את היחס השווה וליהנות ממנו. על-פי גישה זו תפקיד המדינה הוא להבטיח ששוויון ההזדמנויות החברתי – כלכלי אכן מתקיים ולכן על המדינה להתערב בתחומי החברה והכלכלה על מנת להביא את כל בני האדם לבסיס כלכלי – חברתי שוויוני, ממנו יוכל כל פרט להתקדם.

ביחס לערך החירות דוגלת הגישה הליברלית בחירות בכל תחומי החיים, כולל במישור החברתי – כלכלי, מדגישה את החירות הכלכלית של הפרט ולכן תמנע מהתערבות (למעט מצבים קיצוניים של צורך קיומי). השקפת עולם זו מעודדת יוזמה פרטית ותחרות בין הפרטים בתחום החברתי – כלכלי, תוך שמירה על כלכלת שוק, חופשית ככל האפשר מהתערבות המדינה. הגישה הסוציאל – דמוקרטית דוגלת אף היא בחירות בתחומי החיים השונים, אך מוכנה להגביל במידה מסוימת, מדתית, את חירות הפרט בתחום הכלכלי – חברתי על מנת להבטיח צמצום פערים בתחומים אלה.

לסיכום

שתי הגישות יוצאות מתוך ההכרה באוטונומיה של האדם ובזכותו של כל פרט לממש את חירותו.

שתי הגישות מכירות בערך השוויון ובזכותו של כל פרט לקבל יחס שווה.

הגישות נבדלות זו מזו במידת ההתערבות והמעורבות, הנגזרת מתפיסת האחריות החברתית של המדינה, שבה צריכה המדינה לנקוט על מנת להבטיח את השוויון. הגישה הליברלית דוגלת בחירות גם בתחום הכלכלי, מסתפקת בהבטחת השוויון המשפטי (בפני החוק – מניעת אפליה מכל סוג שהוא) והשוויון הפוליטי, ובתחרות, בה יכולים כולם לטול חלק, בתחום הכלכלי – והחברתי, ואילו הגישה הסוציאל-דמוקרטית מבקשת מהמדינה להתערב לשם הבטחת שוויון ההזדמנויות החברתי – כלכלי; פגיעה מסוימת זו בחירות הכלכלית של כל פרט נעדה להבטיח שאכן יוכלו כלל הפרטים להשתתף בתחרות (הבטחת בסיס חברתי – כלכלי שוויוני לכל).

במציאות כיום, גישות עקרוניות אלו נמצאות בשני צדיו של קו רצף – המדינות הדמוקרטיות השונות נעות על קו הרצף ונבדלות זו מזו בדגש שהן שמות על ערך זה או אחר במדיניות החברתית – כלכלית בה הן נוקטות בסוגיות שונות ובתקופות שונות.

ג. רשימה ביבליוגרפית:

אדן, חנה, ורדה אשכנזי ובלהה אלפרסון. להיות אזרחים בישראל. ירושלים: ת"ל, מעלות, 2001.

ד"ר למברגר, דורית. אזרחות לבגרות. אבן יהודה: רכס, 2006

זיסר, ברוך. על ימין ועל שמאל. ירושלים ותל אביב: שוקן, תש"ס 1999.

דה-שליט, אבנר. סוציאליזם. תל אביב: משרד הביטחון, תשנ"ב 1992.

קטן, י. מדינת הרווחה לפתחה של מאה חדשה. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד, 2000.

דורון, א. בזכות האוניברסאליות. ירושלים: מאגנס, 1995.

ד"ר בן-זקן, אבנר ודורר ניסן. "שוק חופשי מדומה". הארץ (19 פברואר 2006). 2 אוקטובר 2010

<http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=684413&contrassID=2&subContrassID=3&sbSubContrassID=0>

ד. קישורים לנושאים רלוונטיים נוספים בתוכנית הלימודים

מדינת רוחה; זכויות חברתיות

ה. הצעות דידקטיות להוראה

כותרת השיעור:

השקפות עולם כלכליות-חברתיות בדמוקרטיה: הגישה הליברלית והגישה הסוציאל-דמוקרטית.

מטרות ההוראה [כפי שמופיעות בסעיף א' לעיל]

מיומנויות חשיבה מודגשות: **מיומנות השוואה**

רמת חשיבה :

הבנה בסיסית של הרעיונות המוצגים בשיעור + **יישום** ברמת דוגמאות ושאלות "אירוע" במסגרת הדין וההרגל בכתה + **ניתוח** ברמה בסיסית (הקריטריונים להשוואה: בשלב זה ינתנו הקריטריונים, לפחות בחלקם, לתלמידים, שיצטרכו למלא את טבלת ההשוואה; לחילופין ניתן לקבוע את הקריטריונים עם התלמידים תוך דיון בכתה) [הערה כללית: בכתה של תלמידים תת-משיגים ניתן לעבוד בדרך הלא-אינדוקטיבית ולהתחיל מהגדרה – כלל זה נכון לכל אחד מהמושגים שנברר בהמשך]

פתיח קצר המחבר בין מה שנלמד ביחידת ההוראה הקודמת – הרעיון הדמוקרטי – לבין יחידת הוראה זו **כל מדינה דמוקרטית מקיימת מסגרת פורמלית בה השלטון מצוי בידי העם (נציגיו הנבחרים) ואשר מטרתה המוצהרת היא – שמירה על זכויות האדם והאזרח ומתן אפשרות לכל פרט ופרט לממש את זכויותיו; כלומר לפעול על פי ערכי החירות והשוויון שעומדים בבסיסו של הרעיון הדמוקרטי עליו מושתתת המדינה. הדרך בה מיישמת כל אחת מן המדינות הדמוקרטיות תפקיד זה אינה אחידה; בין היתר בשל הפרשנויות השונות שניתן לתת לערכי החירות והשוויון בתחומי החיים השונים. שתי המשמעויות של הערכים "חירות" ו"שוויון": חירות ושוויון במשמעות הפוליטית וחירות ושוויון בזיקה למדיניות חברתית וכלכלית. בתחום הפוליטי – משלימים ערכי החירות והשוויון זה את זה ואילו בתחום החברתי – כלכלי ישנה התנגשות בין ערכים אלה:**

חירות כלכלית – חברתית מבקשת הימנעות של המדינה מהתערבות בענייני החברתיים – כלכליים של הפרט ואילו **שוויון כלכלי – חברתי** פירושו התערבות מסוימת של המדינה בעניינים אלה על מנת להבטיח שכל פרט אכן יוכל ליהנות משוויון הזדמנויות בתחום החברתי – כלכלי, שיאפשר לו לממש את חירותו הכלכלית.

המשגה: **הגישה הליברלית והגישה הסוציאל-דמוקרטית (החברתית)** [ראה סעיף ב' לעיל: עדכון והשלמה לפרק העוסק בגישות חברתיות - כלכליות]

חשוב להדגיש: **אנו מדברים על השקפות עולם; על תיאוריות המנסות להתמודד עם המתח הקיים בין ערכי החירות והשוויון בתחום החברתי – כלכלי. המציאות במדינות הדמוקרטיות מורכבת ולא ניתן לטעון שאחת מגישות אלה מתקיימת במלואה.**

על תפקודה של המדינה הדמוקרטית בתחום החברתי – כלכלי נדון ביחידת ההוראה הבאה: מדינת רוחה.

ניתן לקיים דיון נוסף עם התלמידים להבהרת משמעות הגישות השונות. דיון שיתייחס לשלוש שאלות:

1. מהי השקפת העולם שבבסיס כל גישה? [חירות הפרט – אחריות האדם לעצמו - אינדיבידואליות /// שוויון בין בני האדם – אחריות החברה לכלל הפרטים – סולידריות חברתית]
2. כיצד יש לפעול על מנת לממש השקפת עולם זו? [התערבות – צמצום פערים כלכליים – חברתיים; הבטחת שוויון מהותי /// אי התערבות – כלכלת שוק ועידוד תחרות בין הפרטים בחיים הכלכליים-חברתיים; הסתפקות בשוויון פורמאלי]
3. איזו מציאות עשויה / עלולה להיווצר כתוצאה מיישום מלא של הגישה? [יתרונות וחסרונות של כל אחת מהגישות]

מרטין לותר קינג מצוטט כמי ששאל: "מה הטעם במתן שוויון בעמידה בתור לקופה אם אין בידי האדם כסף לקנות **לעצמו המבורגר?**" [ציטוט חופשי]. – דיון סביב אמירה זו יכול להבהיר את ההבדל בין שוויון פורמאלי לבין שוויון מהותי, ולחדד את ההבנה של המושג "שוויון הזדמנויות חברתי – כלכלי".

מיומנות השוואה⁹

מטרת ההוראה בנושא הגישות החברתיות – כלכליות מכונה להשוואה: **מכנה משותף** / **שוני**

✓ התלמידים יכירו **שתי השקפות עולם** על פיהן יכולה מדינה דמוקרטית לפעול **בתחום של מדיניות כלכלית-חברתית**:

"הגישה הליברלית" **המדגישה את ערך החירות**, ו"הגישה הסוציאל-דמוקרטית" **המדגישה את ערך השוויון**.

✓ התלמידים יבינו שהשוני בין שתי הגישות נובע **מהמשקל שכל אחת מייחדת לחירות ולשוויון בתחום הכלכלי-חברתי**.

✓ התלמידים יבינו שיש **משמעויות שונות לערך השוויון במשמעות כלכלית חברתית ובמשמעות פוליטית**.

✓ התלמידים יבינו את **המתח הקיים בין "חירות" ל"שוויון"** כפי שהוא בא לידי ביטוי בגישה הליברלית ובגישה הסוציאל-דמוקרטית.

✓ התלמידים יעמדו על **השווה והשונה** בין הגישה הליברלית לבין הגישה הסוציאל-דמוקרטית **בתחום הפוליטי ובתחום הכלכלי-חברתי**.

✓ התלמידים יכירו את המושג **"שוויון הזדמנויות חברתי – כלכלי"** ויבינו את השוני בין הגישות ביחסן למושג זה

☒ ניתן לבנות יחד עם התלמידים קריטריונים להשוואה היוצאים ממטרות ההוראה. כל אחת ממטרות ההוראה יכולה לשמש מטרת השוואה בפני עצמה.

☒ לאחר קביעת הקריטריונים ניתן לחלק את הכתה לקבוצות, כשכל קבוצה אחראית על מטרת השוואה אחת. כך ניתן יהיה ליצור **טבלה מלאה** בשיתוף פעולה של כל התלמידים.

☒ לאחר מילוי הטבלה, לבקש מהתלמידים לנסח מסקנה בהתאם למטרת ההשוואה, ולאחר מכן מסקנה כוללת המסתמכת על כל נתוני הטבלה.

גישת חברתית - כלכלית / קריטריונים להשוואה	הגישה הליברלית	בדומה ל / בשונה מ	הגישה הסוציאל - דמוקרטית

* חשוב שהמורה ימלא בעצמו, לעצמו, את הטבלה לפני השיעור – המלצה זו נכונה לגבי כל מטלה שנותן המורה לתלמידיו.

⁹ ראה נספח א'

דוגמא לטבלת השוואה בין שתי הגישות החברתיות – כלכליות המרכזיות:

על פי הגישה הסוציאל-דמוקרטית	בדומה ל / בשונה מ	על פי הגישה הליברלית	גישה חברתית- כלכלית
			קריטריונים להשוואה
			חירות פוליטית
			חירות כלכלית
			התערבות המדינה בתחום הכלכלי - חברתי
			שוויון פוליטי
			שוויון בפני החוק (שוויון משפטי)
			שוויון חברתי – כלכלי [שוויון הזדמנויות חברתי – כלכלי]
			אחריות לענייניו החברתיים – כלכליים של הפרט

טבלת השוואה מלאה – גישות חברתיות – כלכליות - דוגמא

ג'ישה חברתית-כלכלית / קריטריונים להשוואה	על פי הג'ישה הליברלית	בדומה ל / בשונה מ	על פי הג'ישה הסוציאל-דמוקרטית
חירות פוליטית	חירות פוליטית מלאה	דומה	חירות פוליטית מלאה
חירות כלכלית	חירות כלכלית כמעט מלאה	שונה	חירות כלכלית – מוגבלת במידה מסוימת
התערבות המדינה בתחום הכלכלי - חברתי	על המדינה להימנע ככל האפשר מהתערבות של המדינה בעניינים הכלכליים והחברתיים אי התערבות המדינה משמעה עידוד יוזמה פרטית, תחרות וכלכלת שוק [כך יתאפשר לכל פרט ופרט לפעול בחירות מרבית ולהגשים את עצמו].	שונה	על המדינה להתערב ולהיות מעורבת בעניינים הכלכליים והחברתיים בכל מקום שיש צורך בכך להשגת מטרות של צמצום פערים [התערבות זו פוגעת, אמנם, במידה מסוימת בחירותו של הפרט, אך במקביל מאפשרת ליותר פרטים להגשים את עצמם ולמצוא את יכולותיהם, כלומר – לממש את חירותם].
שוויון פוליטי	שוויון פוליטי מלא	דומה	שוויון פוליטי מלא
שוויון בפני החוק (שוויון משפטי)	שוויון בפני החוק (שוויון משפטי) מלא	דומה	שוויון בפני החוק (שוויון משפטי) מלא
שוויון חברתי – כלכלי [שוויון הזדמנויות חברתי – כלכלי]	המדינה לא צריכה לבצע פעולות לקידום שוויון ההזדמנויות החברתי כלכלי – עליה רק להבטיח שלא תהיה הגבלה שתמנע מפרט להשתתף בתחרות החברתית – כלכלית, יחס שווה לכולם – שוויון פורמאלי	שונה	המדינה צריכה ליזום פעולות שיבטיחו את שוויון ההזדמנויות החברתי והכלכלי מדגישה את ערך השוויון ודואגת למימוש במובן המהותי דוגלת בצמצום פערים בחברה [שוויון הזדמנויות כלכלי – חברתי יתרום גם למימוש המלא של השוויון הפוליטי ושל השוויון בפני החוק (השוויון המשפטי)]
אחריות לענייניו החברתיים – כלכליים של הפרט	הפרט אחראי לעצמו [אינדיבידואליות] [ככל שהפרט נהנה מחירות גדולה יותר למימוש הפוטנציאל הטמון בו כך משתפר מצבו ומשתפר מצבה של החברה כולה].	שונה	אחריות החברה כלפי הפרט - [סולידריות חברתית] [ככל שהחברה שוויונית יותר ותומכת יותר כך גדל מספר הפרטים היכולים ליהנות מחירותם ולממש את הפוטנציאל הטמון בהם].

בסוף יחידת הוראה זו התלמידים יודעים:

- ☐ מהן הגישות החברתיות-כלכליות המרכזיות בדמוקרטיה; מדוע ישנן גישות שונות; במה הן דומות ובמה הן שונות.
- ☐ אף אחת מהגישות אינה מתממשת במלואה במדינות הדמוקרטיות היום
- ☐ טבלאות והיצגים גרפיים ככלי ארגון חומר – טקסט או נושא + שימוש מושכל במיומנות השוואה.

1. שאלות תרגול

שאלות ידע

1. הצג את הגישה החברתית – כלכלית הליברלית.
2. הצג את יחסה של הגישה הסוציאל-דמוקרטית לערך החירות בתחום הכלכלי – חברתי.
3. הסבר את ההבדל ביחס של שתי השקפות העולם החברתיות – כלכליות: הגישה הליברלית והגישה הסוציאל-דמוקרטית לנושא שוויון ההזדמנויות החברתי – כלכלי.

שאלת אירוע

אם זו הפעם הראשונה בה נתקלים התלמידים בשאלה מסוג זה חשוב להסביר כיצד עונים עליה ומומלץ להציג שאלה ולענות עליה יחד עם התלמידים בכתה [ראו דוגמא בהמשך]:

זה"ב:

✓ זיהוי וציון = זיהוי המושג אליו מכוונת השאלה: גישה, זכות, עקרון, מדיניות, עמדה וכו' וכינויו בשם, על-פי

חומר הלימוד

✓ הצגת המושג המזוהה = פירוט הידוע לך, מתוך חומר הלימוד, על המושג עליו נשאלת / אותו זיהית

בהתאם לדרישות השאלה

✓ הסבר תוך ביסוס וקישור בין האירוע / הטקסט לבין המושג מהחומר הנלמד:

ביסוס = התייחסות למרכיבים באירוע/בטקסט הקשורים למושג אותו הצגת

קישור = הקשר בין המושג אותו הצגת לבין הביסוס

שאלת אירוע [שני סעיפים]:

נשיא האוניברסיטה העברית מציע להפסיק את התערבות הממשלה בתמיכה בסטודנטים בישראל; ובעיקר הוא מציע שהמדינה תפסיק להעניק סבסוד (תמיכה כספית) בשכר הלימוד של הסטודנטים. מספר סטודנטים הביעו התנגדות להצעה זו. לטענתם קבלתה תמנע מהם להמשיך בלימודיהם האקדמיים כיוון שאין הם יכולים לעמוד בדרישות המימון. לדבריהם המדינה חייבת לעזור להם לסיים את לימודיהם כדי שיוכלו להתקדם ולטול חלק פעיל בחיים החברתיים והכלכליים במדינה.

א. ציין והצג את הגישה החברתית - כלכלית למדינה דמוקרטית הבאה לידי ביטוי בהצעת נשיא האוניברסיטה. הסבר כיצד הגישה שהצגת באה לידי ביטוי בקטע.

ב. ציין והצג את הגישה החברתית - כלכלית למדינה דמוקרטית הבאה לידי ביטוי בטענת הסטודנטים. הסבר כיצד הגישה שהצגת באה לידי ביטוי בקטע..

תשובה

סעיף א'

ציון הגישה: הגישה הליברלית

הצגת הגישה: הגישה הליברלית מדגישה את ערך החירות. חירות משמעה שהאדם אחראי לעצמו בכל דבר ועניין, כולל התחום הכלכלי. מבקשת ליצור מסגרת מדינית המאפשרת לפרט לממש את מרב החירות כמעט ללא התערבות המדינה. לשם כך תדאג המדינה הדוגלת בהשקפת עולם ליברלית לשוויון פוליטי ולשוויון משפטי (בפני החוק – איסור אפליה מכל סוג שהוא) של כל אזרחיה, ותימנע ככל האפשר מהתערבות בתחום החברתי והכלכלי במדינה. הגישה הליברלית מעודדת יוזמה פרטית ותחרות בין הפרטים בחברה. כלכלת שוק המאפשרת לכל פרט לממש את הפוטנציאל הטמון בו. התערבות המדינה במישור החברתי-כלכלי צריכה להיות מינימאלית; רק כדי להבטיח את קיום המסגרת ולספק צרכי קיום בסיסיים ביותר לבני האדם אשר אינם מסוגלים להשיגם בעצמם, על מנת להבטיח להם קיום אלמנטרי.

הסבר (= ביסוס + קישור):

ביסוס: נשיא האוניברסיטה מציע שהמדינה תפסיק את סבסוד שכר הלימוד של הסטודנטים ותפסיק את התערבות המדינה בתמיכה בסטודנטים.

קישור: סבסוד שכר הלימוד של סטודנטים פירושו התערבות של המדינה בענייני הכלכליים – חברתיים של הפרט ופגיעה בתחרות החופשית במישור החברתי – כלכלי בה דוגלת הגישה הליברלית. הפסקת הסבסוד משמעה הימנעות של המדינה מהתערבות בעניינים כלכליים של הסטודנטים וקיומה של תחרות חופשית בה יוכל כל אחד לממש את כישוריו בהתאם ליכולתו, דבר התואם את השקפת העולם הליברלית.

כדאי להדגיש בפני התלמידים כבר בשלב זה: בשאלות מסוג זה אנחנו מציפים דילמות – לא פותרים אותן. הסעיף הראשון בשאלה התייחס לפעולה שנבעה מהשקפת עולם ליברלית, על-פיה אין המדינה צריכה להתערב ולהשפיע על המוביליות החברתית – כלכלית. הסעיף השני של השאלה מציג את הצד השני:.....

סעיף ב'

ציון הגישה – גישה סוציאל-דמוקרטית

הצגת הגישה – הגישה הסוציאל דמוקרטית נשענת על השקפת עולם על-פיה החברה אחראית כלפי הפרט. אחריות זו באה לידי ביטוי בהתערבות ומעורבות של המדינה בעניינים הכלכליים והחברתיים במדינה. התערבות שפוגעת, אמנם, במידה מסוימת בחירותו של הפרט [מיסוי השכבות החזקות, עזרה לשכבות החלשות ע"י תשלום קצבאות (ביטוח לאומי, דמי אבטלה), יצירת מקומות עבודה ועוד], אך במקביל מאפשרת ליותר פרטים להגשים את עצמם ולמצות את יכולותיהם, כלומר – לממש את חירותם.

גישה זו מדגישה את ערך השוויון, דוגלת בצמצום פערים בחברה ומבקשת להבטיח את קיומו של שוויון ההזדמנויות החברתי והכלכלי. שוויון הזדמנויות שיתרום גם למימוש המלא של השוויון הפוליטי ושל השוויון בפני החוק (השוויון המשפטי).

הסבר (= ביסוס + קישור):

ביסוס: הסטודנטים המתנגדים להצעת נשיא האוניברסיטה טוענים שללא המימון לא יוכלו לסיים את לימודיהם וכך לא יוכלו לקחת חלק פעיל בחיים החברתיים – כלכליים במדינה. לטענת הסטודנטים המדינה חייבת להמשיך לממן את לימודיהם.

קישור: טענה זו מתאימה לגישה הסוציאל דמוקרטית על פיה יש למדינה אחריות כלפי הפרט, ועליה לנקוט בצעדים שיאפשרו לכל פרט להגשים את עצמו. מימון לימודים למי שאינו יכול לשלם עבורם משמעו סיוע בצמצום הפערים בחברה – אחת ממטרותיה של השקפת העולם הסוציאל – דמוקרטית.

בשלב זה ניתן להציג בפני התלמידים שאלת אירוע ולבקשם לענות עליה בהתאם לדרך אותה תרגלו קודם לכן:

שאלת אירוע [סעיף אחד]

במצע של אחת המפלגות בישראל נכתב כך: "אנו רואים את עצמנו כנציגים של בעלי המקצועות החופשיים [שהם] השכבה היצרנית, היצרנית, התרבותית של החברה הישראלית... אנו חושבים שצריך להחיש את קצב ההפרטות להוציא את המדינה ממעורבותה הגדולה בתחום העסקי... אנחנו תומכים ללא סייג ביוזמה החופשית, בפיתוח המדעי הטכנולוגי ובתעשיות המתוחכמות".

- ציין והצג את הגישה למדינה דמוקרטית הבאה לידי ביטוי במצע זה. הסבר כיצד גישה זו באה לידי ביטוי בקטע.

ז. העשרה - קישור להרצאות / סרטונים / נתונים

ראו באתר – אזרחות - <http://citizenship.cet.ac.il>

נספח א':

מהי השוואה?

השוואה היא בחינת הדמיון והשוני בין דברים, הקבלה, עימות... [מילון ספיר] ... עיון בפרטים הדומים והשונים שבשני דברים... [מילון אבן שושן].

מהי מיומנות השוואה?

מיומנות השוואה היא כלי חשיבה שמאפשר ניתוח מידע על שני פרטים או יותר; פרטים שיש ביניהם מכנה משותף כלשהו. המכנה המשותף יוצר ביניהם דמיון, אך ישנן תכונות נוספות לכל פרט אשר יוצרות את השוני.

מטרת ההשוואה היא להבחין בין הפרטים; הבלטת השונה, הבחנה בין פרטים דומים. כדי להבחין בין פרטים דומים יש לצאת מההכללה (הדומה), להגדיר קריטריונים ותכונות משותפים לפרטים המשווים ולבחון כיצד הם מתקיימים בכל אחד מן הפרטים (השונה). ההשוואה מסתיימת במסקנה.

תהליך ההשוואה, קביעת הקריטריונים להשוואה, שיבוץ פרטי המידע במקום הנכון והסקת המסקנות – כל אלה פעולות הדרושות רמת חשיבה מסדר גבוה (ניתוח וסינתזה על-פי הטקסונומיה של בלום)

שלבי ההשוואה:

- מה הם פרטי ההשוואה, בין מה למה משווים
- מהם הקריטריונים להשוואה
- מהי מטרת ההשוואה (לאור מטרת ההשוואה ייבחנו הקריטריונים שייבחנו מרשימת הקריטריונים הכללית)
- מה הדומה בין שני המשווים
- מה השונה בין המשווים
- מהן המסקנות (בהלימה למטרת ההשוואה)?
- מה למדנו מהתהליך?
- שפת ההשוואה
- מילות דמיון: דומה ל כמו כ' הדמיון כשם ש ...כך גם
- מילות שוני: שונה לעומת בניגוד ל הבדל בין אך בהשוואה ל

בשלב זה של הלימוד ניתן להסתפק בחמשת השלבים הראשונים: זיהוי פרטי ההשוואה, גיבוש מטרת ההשוואה, קביעת הקריטריונים להשוואה, הדומה והשונה. לציון באוזני התלמידים שהפעולה שאנו עושים נקראת **השוואה**, והשלבים אותם נלמד אמורים לעזור לנו להשתמש בהשוואה ככלי עזר לניתוח והבנה טובה יותר של מידע

רצוי להשתמש בדוגמה שתבהיר את **שלבי ההשוואה הראשונים** – זיהוי הפרטים המשווים וקביעת קריטריונים להשוואה. למשל:

השוואה בין עט רגיל ועט ללוח (עט סימון) – בצבעים שונים ובגדלים שונים – להציג אותם בפני התלמידים.

שאלה: האם ניתן להשוות בין פרטים אלה?

הסבר – ניתן להשוות בין פרטים (שניים או יותר) בתנאי שיש להם מכנה משותף כלשהו.

תשובה: ניתן, כיוון ששניהם מכשירי כתיבה. כלומר – יש להם מכנה משותף

שאלה: אלו תכונות מכיל המכנה המשותף? איזה קריטריונים להשוואה ניתן לקבוע לשני הפרטים?

תשובה – תכונות חיצוניות: אורך, עובי, צבע, ריח,

תכונות תפקודיות: משמש לכתיבה על...

האם ניתן למחיקה?

עלות: כמה עולה כל יחידה?